

*Дудніков М. О.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри перекладу та слов'янської філології
Криворізького державного педагогічного університету*

*Гостра К. В.,
доктор філософії,
доцент кафедри перекладу та слов'янської філології
Криворізького державного педагогічного університету*

ПРОБЛЕМИ АНТРОПОЕКОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ АНГЛІЙСЬКИХ ТА НІМЕЦЬКИХ РОМАНТИКІВ

Анотація. Статтю присвячено малодослідженій проблемі, пов'язаній з поняттям антропоєкології в контексті літературознавчих стратегій. Людина міцно пов'язана з природними екосистемами, які мають цілісну структуру з усіма їх функціями природного саморегулювання. Наведені приклади неоціненого вкладу в розвиток антропоєкологічних ідей англійських та німецьких поетів-романтиків, які в художньо-поетичному дискурсі опанували мозаїчне різноманіття природного світу. Подібна художня література анімалістичного спрямування досліджувалася як така, що формує життєві цінності людини та має потужний вплив на сучасне екомислення. Художньо яскраві твори письменників та поетів-романтиків С. Кольріджа (поема «Сказання про Старого Мореплавця»), Дж. Г. Байрона (ліро-епічна поема «Паломництво Чайльд-Гарольда»), Новаліса (роман «Генріх фон Офтердінген»), Г. Гейне (вірш «На півночі дикій») мають філософічну символіку, замішану на дуалістичних стратегіях: життєдіяльність людини спрямована на використання дарів природи і водночас здатна до її знищення. Саме поети-романтики доклали зусиль, щоб переконати людство у необхідності відповідального спілкування з природою, здатною не тільки здивувати своєю красою, а й «помститися» нерозумному людству.

Літературознавчі концепції мали філософські складові, зокрема це стосується принципів натурфілософії (філософії природи) автором якої був німецький філософ Ф. В. Шеллінг. Розроблені ним принципи цілісності природного світу, базувалися на дифузній взаємодії живої та неживої природи. Серцевиною цих еволюційних рухів філософ вважав «світову душу», яка народжується в муках боротьби різноманітних протиріч та полюсних зіткнень. В основу процесу розвитку покладений так званий магнетизм, який виріс із надр філософських законів єдності та боротьби протилежностей.

Новаліс явно підтримує філософію Шеллінга. Образ «синьої квітки» в романі Новаліса «Генріх фон Офтердінген» має складну образну ідейність: він занурюється в царину історичних етапів розвитку Природи, підтримуючи містичну ідею того, що жива і не жива природа колись говорили з людьми, і настане час, коли людство знову почне чути і розуміти мову Природи, яка була первинною у порівнянні з виникненням людини.

Особливу увагу автор приділяє становленню поета з великої літери, про осягнення Генріхом самого себе, свого ідеалу, який подається у досить дивному образі бла-

китної квітки (символу романтизму). Роман починається з того, що тринадцятирічний Генріх заснув. Він блукає по дрімучому лісі, бачить озера та джерело. Раптом він побачив блакитну квітку з великими блискучими листями. І саме в цю мить його будить мати. Чому автор так сумує за цією чарівною таємничою квіткою?

Англійський поет Дж. Г. Байрон продовжував розвивати антропоєкологічні наративи, одухотворяючи природний світ. Рослинний світ має індивідуальну характерологію на кшталт людини. Дотримуючись концептів натурфілософії, поет будує поетичні рядки так, що стає зрозумілою його творча позиція: у Природі є душа і серце, як і у Людини. Щоб бути переконливим, Дж. Г. Байрон веде діалог із морем. У цій стихії може розібратися тільки поет, адже саме море, за Байроном, є невичерпним джерелом почуттів, емоцій та думок.

Ключові слова: антропоєкологія, анімалістична художня література, чорнобильська катастрофа, природоорієнтована література, екосистема, природнича література, поети-романтики.

Постановка проблеми. Виживання людства залежить від складного взаємозв'язку людини й природного середовища. Освічені люди завжди розуміли небезпеку антропогенного фактору, мається на увазі акт втручання людини в екосистему. З роками ці побоювання, на жаль, виправдалися. Зараз вчені-екологи та митці слова гучно говорять про загрози, які спричиняє сама ж людина проти власного гармонійного існування на планеті Земля. Подібну ситуацію вже іменували «глобальною екологічною проблемою».

Прагнення соціуму до комфортного життя пов'язане з енергетичними ресурсами, які має в своєму потенціалі природа. Одним із видів діяльності, пов'язаних із добутком енергії, стали спочатку гідроелектростанції, теплові електростанції, а згодом – атомні, які вважалися екологічно відносно безпечними. Адже при неправильній експлуатації атомної енергії наслідки катастрофи набувають трагічних обертів, таким сумним прикладом може бути вибух четвертого атомного реактору на Чорнобильській АС. Науковці опанували радіаційні елементи, що вважається науковим проривом. Але в цій небезпечній галузі неприпустима категорія людей-свавільників, які діють на власний розсуд, хизуючись своїми досягненнями. Все це засвідчила катастрофа світового рівня, що змінила природне середовище на століття. Якщо враховувати геологічне

визначення, то дану подію можна віднести до категорії такого визначення, як катастрофізм. Згадані події засвідчили той факт, що людина здатна знищити саму себе, якщо вона не знаходить спільну мову з оточуючим природним світом – саме ця думка є ключовою в антропоєкологічній науці.

Антропоєкологія вважається комплексною, інтегрованою наукою, яка вивчає взаємодію людини у багатовимірному природному середовищі. Важливим її аспектом є дослідження результатів процесу втручання людини в перетворення та зміну природних ландшафтів, раціональне використання природних ресурсів в межах цивілізаційних підходів. Ця наука вбирає в себе й моральну складову, носієм якої є людина.

«Антропоєкологія («антропосе» (грец.) – «людина»; «екологія» (грец.) – «вчення про житло») – це вчення про взаємини і взаємозалежності людини з навколишнім світом: від природи, суспільства і культури до біосфери і світобудови в цілому. Ця інтегральна дисципліна вивчає як на всіх етапах життя людина будує свою життєдіяльність у взаємодії з природою, соціумом і культурою, які фактори визначають якість життя, які необхідні умови для реалізації ціннісних установок особистості, які труднощі при цьому належить подолати» [1].

Людина з'явилася набагато пізніше порівняно з рослинними видами. Учені стверджують, що перші водорості сформувалися 1200 млн. років тому, а вищі рослини – приблизно 450 млн. років. Потім, у процесі еволюції, з'являється хребетні, а ще пізніше – безхребетні тварини. Тривалий час природний світ планети Земля обходився без людини. Археологи вважають, що перші люди почали існувати 2 млн. років тому, але знайдений череп людиноподібної мавпи у Ефіопії нараховує 3,8 млн. років. Ці численні археологічні приклади доводять головну думку, що взаємодія людини з природою почала свій відлік, коли рослинний і тваринний світ упевнено набував еволюційної визначеності, завдяки внутрішнім природним законам саморозвитку. Первісні люди, на всіх етапах антропогенезу, повністю залежали від природи, за якою вони спостерігали, вивчали і намагалися знаходити життєвий компроміс.

В історії були такі періоди, коли люди просто не замислювалися над потенціалом природних ресурсів у аспекті їх використання. До того ж, люди вважали, а певна частина й зараз вважає себе «володарем природи».

Дослідницька аналітика літератури поетичного, філософсько-психологічного, морально-виховного характеру не залишилася осторонь від цих нагальних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському літературознавстві особливу увагу привертають дослідження про англійських та німецьких романтиків І. В. Арндаренко, М. Корнільєва, О. І. Лагунов, Д. С. Наливайко, Б. Б. Шалагінов, К. О. Шахова та інші, але наукові дослідження творчості письменників та поетів-романтиків з використанням поняття антропоєкологія відсутні.

Мета дослідження. Дослідити антропоєкологічний контекст в творчості представників романтичного напрямку кінця XVIII ст. – I половині XIX ст. Звернутися до природоорієнтованої літератури в руслі її актуальності та перспектив розвитку. Проаналізувати еволюцію антропоєкологічних ідей у межах творчого арсеналу представників романтичного літературного напрямку, акцентуючи увагу на анімалістичній літературі.

Виклад основного матеріалу. Торкаючись оголошеної в статті теми, доцільно звернути увагу на епоху Просвітництва

(XVII ст. – вік розуму). Культ раціонального мислення дав певні результати в питанні ролі людини в процесі комунікації з природою. Спостереження за художніми сюжетами епохи Просвітництва окреслили низку проблем, які викликали занепокоєння від усвідомлення того факту, що людина не здатна розрахувати свої природні потреби і, як правило, значно перебільшує їх ліміти.

Класичним зразком екстраполовання теми природи й людини є роман Д. Дефо «Робінзон Крузо». Прототипом літературного героя став шотландський моряк, колишній пірат Александр Селькірк, який перебував на незаселеному острові Мас-а-Тьєрра чотири роки й чотири місяці. Вимушена взаємодія Селькірка з природою задля власного виживання стала доволі руйнівною для цього безлюдного острова. Як пишуть дослідники, за період перебування на острові однієї людини популяція диких кіз зменшилася втричі. Тобто проблема пристосування людини до умов існування вирішується за рахунок експлуатації потенціалу природних ресурсів, здатних надати людині необхідні компоненти для виживання та існування. Складність полягає в тому: наскільки людина здатна вгамувати свої апетити, бути обережною та уважною до навколишнього світу, який дає можливість людям перебувати у своєму життєвому просторі.

Ставлення до природи помітно змінилося на початку XVIII ст. завдяки філософам, поетам та письменникам періоду романтизму. Саме вони переконували суспільство наслідувати природу, яка збагачує світ вишуканими фарбами, несподіваними формами, мелодійними звуками та витонченими запахами. Поетів-романтиків символічно назвали «озерниками» (лейкістами) як таких, що жили в містечку Кемберленд у болотистій місцевості де було багато озер. Саме літературна спадщина романтиків заклала фундаментальну ідею щодо рівної влади природи й людини. Європейські романтики разом із філософами сформували такі базові поняття, відносно взаємозалежності людини з оточуючим світом природи, що вони стали фундаментальними в теоретико-практичному сенсі для подальших історичних епох. Думка про незворотність покарання від таємничого навколишнього світу за руйнівні дії по відношенню до нього яскраво пролунала в знаменитій поемі С. Кольріджа «Сказання про Старого мореплавця», надрукованої у збірці «Ліричні балади» (1789) [2]. Починається поема з розповіді старого моряка про вбитого альбатроса. Цю історію він розповідає юнакові, щоб уберегти молодь від помилок, яких цей моряк припустився у молодості.

Альбатрос з'явився в небі, щоб показати напрям руху морякам, чий корабель знезацька збився з курсу. З якихось дивних мотивів моряк бере рушницю і вбиває альбатроса. Такий ганебний, необдуманий вчинок породжує низку ситуацій, які свідчать про те, що природа здатна «захистити себе» від людей, які бездумно її знищують. Птиця альбатрос вважалася сакральною: згідно існуючої легенди вона приносить щастя та вдачу, до того ж душі загіблених моряків вселяються в неї. У природі все збалансовано. Природа дарує людям щасливе життя, але вона здатна забрати життя людей, особливо тих, хто безжалісно знищує божественну природу. Саме ганебний вчинок моряка спричинив трагічну ситуацію для членів морського екіпажу. Зникає вітер, штиль зупиняє корабель, з'являється ще один корабель-примара, на борту якого відбуваються містичні речі: смерть, яка грає в кістки, намагається виграти життя моряків.

Вона досягає своєї мети, в живих залишає єдиного моряка, який впродовж семи днів страждав від жаги та самотності. Цього часу вистачило, щоб зрозуміти причину трагедії, яка спіткала моряків корабля. Момент каяття стане ключовим для спасіння останнього моряка, який залишився живим, щоб передати ту таємницю життя, яку він зрозумів, перебуваючи на кораблі. Моряк відчув душею і серцем божественну красу і таємничість світу, яка оберігається чи то Богом, чи земними силами.

Романтики попереджають, що природа не залишиться при-ниженою, вона обов'язково покарає злодіїв.

Автор поеми «Сказання про Старого Мореплавця» дає пораду тим, хто набрався гріха, знищуючи Божий світ, населений рослинами, птахами, тваринами, рибами. Відповідь доволі проста – необхідно сформувати в серці та душі любов до усього природного світу. Зуміти визнати свою провину задля отримання прощення. Саме при таких умовах, на думку С. Кольріджа, людина може відновити втрачену цілісність та виправити глибинний внутрішній дисбаланс, який спочатку провокував руйнування природи, а згодом, за законом бумерангу, почав знищувати людину як особистість. І вихід із цього здавалося б безвихіддя, автор вбачає у щирому каятті, досягати яке можливо при зусиллях роботи душі:

Молитви серця мир дадуть,
Коли ти любиш всякий люд
І всіляка звірина.
Коли ти молишся за них
За всіх, і малих і великих,
І за будь-яку плоть,
І любиш все, що створив
1. *І полюбив Господь* [3].

Яскравим прикладом природоорієнтованої літератури можна вважати творчість видатного поета, письменника, містика епохи романтизму Фрідріха фон Гарденберга (псевдонім – Новаліс, «обробник цілини»). Його тексти пронизані символістсько-містичними образами-мотивами: у всьому, що існує лежить світова душа, в якій все живе, і перш за все, – жива природа. Як незвично і вітійовато він подає цю думку у своєму головному творі, незавершеному романі-утопії «Генріх фон Офтердінген». Особливу увагу автор приділяє становленню поета з великої літери, про осягнення Генріхом самого себе, свого ідеалу, який подається у досить дивному образі блакитної квітки. Роман починається з того, що тринадцятирічний Генріх заснув. Він блукає по дрімучому лісі, бачить озера та джерело. Раптом він побачив блакитну квітку з великими блискучими листями. І саме в цю мить його будить мати. Чому автор так сумує за цією чарівною таємничою квіткою? Можна припуститися думки, що ця квітка є провідником ключової ідеї, символом єдності минулого й майбутнього. В давнину дерева, тварини, птиці, скелі говорили з людьми. Генріх фон Офтердінген чекає тієї миті, коли вони знову почнуть говорити. Поет – це месія природи, який забезпечить природу від зла. Перетворення світу поетичним словом призводить до ефекту пробудження світової душі, а особистісна душа повинна бути у згоді та злагоді зі світовою душею. І тут нібито стикаються дві таємниці – природа і людина. Пафос поєднання природи, божого промислу та людського духовного буття.

Німецькі романтики відтворювали свої сюжети в конструктивному філософському полі, яке вдало відтворював німецький філософ Ф. В. Шеллінг з його принципами натурфілософії

(філософії природи). Натурфілософія – це така форма філософії, яка міцно поєдналася з природознавством. Німецький філософ глумився вчення про природу як цілісний організм, який перебуває в безупинному розвитку. Філософ розмивав кордони між органічною і неорганічною природою, він об'єднував їх єдиним життєвим процесом, в основу якого покладається «світова душа», що керує всім сущім на Землі. Ф. В. Шеллінг дотримувався цієї думки в межах одного із філософських законів єдності та боротьби протилежностей. Різнополосні константи свідчать про те, що матерія, на думку філософа, розвивається під впливом такого явища, як магнетизм – тяжіння різнорідних субстанцій: плюс–мінус, об'єктивне–суб'єктивне, органічне–неорганічне тощо. Тобто, всезагальний цілісний зв'язок природних явищ свідчить про цілісність та єдність природного світу.

Г. Гейне підтверджує шеллінгівську філософську стратегію. Тема природи прикрашає поетичні збірки німецького поета епохи пізнього романтизму Г. Гейне. Він обожає дерева, вони найвдаліший символ людського призначення на Землі: коріння дерев міцно тримаються за ґрунт, а гілками тягнуться до синього неба. Вони втілюють образ людських устремлень, мрій та прагнень. Не даремно у світовій міфології, біблійних сюжетах існує поняття «дерево життя». Майже кожному дереву поет приділяє окрему увагу, наділяє певними символами. Так, у вірші «На півночі дикій» Г. Гейне малює образ самотньої людини, коли пише про сосну та пальму. Вони бажають обійнятися, але це прагнення залишається мрією, відстань між ними подолати ніяк не можна, тому вона назавжди залишається самотніми. А такі дерева, як липа, спілкуються з іншими рослинами завдяки запахам. Г. Гейне порівнює листя липи з серцями закоханих, адже по-справжньому закоханими можуть бути тільки ті люди, які обожають природу.

Антропоєкологічні наративи наповнюються романтичними думками німецького поета. Природа мисляча, жива, здатна до співчуття та страждання. Це яскравий прояв одухотворення природного світу, адже він має душу і серце, як і людина. Усі рослини є носіями людських рис характеру і зовнішніх ознак. У фіалки є сині очі, а з царицею квітів трояндою залюбки шепочеться вітер. До світу рослин приєднується його орнітологічна складова, адже рослини і птахи – це класична єдність, притаманна Природі. Особлива увага поета прикута до водного простору. Цей новий акцент урізноманітнює атмосферу єдності усього живого, божественно красивого. І тут йдеться про море, саме воно відповідає за справедливе бунтарство, уособлює небайдужість душі до всього того, що коїться у межах живої та неживої природи, хоча для поета вона вся жива. Цей символ лунає з великою поетичною силою. Приміром, у фінальній четвертій частині ліро-епічної поеми «Паломництво Чайльд-Гарольда» Дж. Г. Байрон [4] звертається до моря, відстань якого долає відважний плавець. І цим плавцем, здатним подолати вільну стихію, може бути лише поет. Треба мати тонку поетичну душу, щоб вступити в діалог з мінливим морем, яке завжди залишається незмінним. Море порівнюється з конем, який стає дибки і в цю хвилину поет бажає «погладити гриву хвилі». Тільки біля морської стихії Байрон вважає, що він вдома. Людське спілкування для нього обтяжливе. І своє серце, заповнене ненавистю до людей «кладе на груди природи», відчуваючи таку ж пульсацію життя, як і у людей. Він пантеїстично довіряє природі, відчуває себе її братом. Море вбирає в себе всі стани людської душі, всю гамму існуючих емоцій. Байрон навіть надає морю функцію історика, який ретельно й терпляче спостерігає кругообіг історичних кон-

цептів, притаманних людству. Поет у фіналі свого твору не нав'язує ніяких дидактичних постулатів, а пропонує споглядати море з його настроями, темпераментом, запахом, звуками – саме в них він бачить правду життя. Тобто, згідно Байрона, там де Природа – там існує правда, там можна знайти істину, але треба бути не байдужим до важливої складової світоустрою, без якої не може існувати людина. Через почуття до природи Дж. Г. Байрон виказує свою емпатію усьому Світу, насичуючи тексти пантеїстичними нотками. Якщо людське суспільство роздратовує поета, втомлює його – він одразу відчуває потребу у спасінні, яке знаходить в лоні природи, з якою він майже зливається. Поезія Природи Дж. Г. Байрона подається з емоцією пристрастей, адже дуалістична єдність «людина–природа» підсилювала переконливі аргументи поета-романтика щодо його розуміння буття як такого.

Висновки. Учені людину до біологічного виду, то закономірно припустити, що вона являється представницею єдиної системи природного світу. Взаємостосунки Природи та Людини призвели до катастрофічних екологічних наслідків, які ми особливо відчуваємо в ХХІ ст. Англійські та німецькі письменники і поети-романтики запропонували сюжети, в яких закладена модель взаємостосунків людини з навколишнім середовищем. Митці слова попереджають соціум про неминучість покарання людини самою ж природою за злочинні дії, спрямовані на руйнацію природного світу. Цю тему яскраво і переконливо представив С. Кольрідж у своїй унікальній поемі «Сказання про Старого Мореплавця».

Приміром, Новаліс торкається не тільки усвідомленого пробудження людини по відношенню до природного простору, но й підкреслює надію на оновлення живої та неживої природи, здатної повернутися в той стан, коли вона могла говорити як людина. Г. Гейне творчо перевтілює моделі рослинного світу на людську матрицю життя. Його яскраві роздуми про рослини ізобілюють метафорикою та усілякими символічними значеннями та паралелями. Пантеїстичне відчуття природи у Дж. Г. Байрона підсилює його концепцію емоційно-змістовного впливу природної стихії (зокрема моря) на психологічно-емоційний стан людини. Природоорієнтована література набуває ціннісної ваги, тому що людство ще ніколи так близько не наближалось до екологічного краху. Саме за цих обставин анімалістичні твори виступають як рятівний матеріал, здатний кардинально вплинути на особистісне світосприйняття таємниць природи.

Література:

1. Антропоєкологія. URL: <https://yak.koshachek.com/articles/antropoekologija-se.html> (Дата звернення: 05.08.2024).
2. Кольрідж Семюел. Поема про Старого Мореплавця. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Coleridge_Samuel_Taylor/Poema_pro_Staroho_Moreplavtsia/ (Дата звернення: 01.08.2024).
3. Ідейно-художні шукання поетів «Озерної школи» (У. Вордсворт, С.Т. Кольрідж, Р. Сауті). URL: http://ni.biz.ua/8/8_19/8_195674_ideyno-hudozhestvennic-iskaniya-poetov-ozernoy-shkoli-uvordsvorst-koldridzh-rsauti.html (Дата звернення: 04.07.2024).
4. Байрон Дж. Г. Паломництво Чайльд-Гарольда. Київ: Художня література, 1972. 864 с.

Dudnikov M., Hostra K. Problems of anthropoecology in the context of artistic works of English and German romantics

Summary. The article is devoted to an understudied problem related to the concept of anthropoecology in

the context of literary strategies. Man is strongly connected with natural ecosystems, which have a holistic structure with all their functions of natural self-regulation. Examples of the invaluable contribution to the development of anthropoecological ideas of English and German romantic poets, who mastered the mosaic diversity of the natural world in artistic and poetic discourse, are given. Such fiction of an animalistic direction was studied as such, which forms the life values of a person and has a powerful influence on modern eco-thinking. Artistically bright works of romantic writers and poets S. Coleridge (the poem "The Tale of the Old Mariner"), J. G. Byron (the lyric-epic poem "Childe Harold's Pilgrimage"), Novalis (the novel "Heinrich von Ofterdingen"), G Heine (the poem "In the Wild North") has a philosophical symbolism mixed with dualistic strategies: human activity is aimed at using the gifts of nature and at the same time is capable of destroying it. It was the romantic poets who made efforts to convince humanity of the need for responsible communication with nature, capable not only of surprising with its beauty, but also of "revenge" on foolish humanity.

Literary concepts had philosophical components, in particular, this concerns the principles of natural philosophy (philosophy of nature), the author of which was the German philosopher F. V. Schelling. The principles of the integrity of the natural world developed by him were based on the diffuse interaction of animate and inanimate nature. The philosopher considered the core of these evolutionary movements to be the "world soul", which is born in the torment of the struggle of various contradictions and polar clashes. The basis of the development process is the so-called magnetism, which grew out of the depths of the philosophical laws of unity and the struggle of opposites.

Novalis clearly supports Schelling's philosophy. The image of the "blue flower" in Novalis's novel "Heinrich von Ofterdingen" has a complex figurative ideology: it plunges into the realm of the historical stages of the development of Nature, supporting the mystical idea that living and non-living nature once spoke to people, and the time will come when humanity will again will begin to hear and understand the language of Nature, which was primary compared to the emergence of man.

The author pays special attention to the formation of a poet with a capital letter, about Henry's understanding of himself, his ideal, which is presented in a rather strange image of a blue flower (a symbol of romanticism). The novel begins with thirteen-year-old Henry falling asleep. He wanders through a sleepy forest, sees lakes and a spring. Suddenly he saw a blue flower with large shiny leaves. And it was at this moment that his mother woke him up. Why does the author miss this magical, mysterious flower so much?

English poet J. G. Byron continued to develop anthropoecological narratives, spiritualizing the natural world. The plant world has an individual characterology like a person. Adhering to the concepts of natural philosophy, the poet constructs poetic lines in such a way that his creative position becomes clear: Nature has a soul and a heart, as does Man. To be convincing, J. G. Byron conducts a dialogue with the sea. Only a poet can understand this element, because the sea itself, according to Byron, is an inexhaustible source of feelings, emotions and thoughts.

Key words: anthropoecology, animalistic fiction, Chernobyl disaster, nature-oriented literature, ecosystem, naturalistic literature, romantic poets.